

В цілому, методологічні проблеми екологічних досліджень в сучасній політології можна розглядати в контексті наступних напрямів: вивчення процесів формування і реалізації екологічної політики, оцінка її ефективності з позицій сталого еколого-безпечного розвитку; дослідження ступеня ефективності публічного екологічного управління і аналіз можливостей його вдосконалення.

Найбільш перспективними напрямками екологічних досліджень в політології, на наш погляд, є наступні: механізми реалізації екологічної політики різними суб'єктами публічного управління; ефективність управління соціоприродними процесами; оптимізація взаємодії органів державної влади з екологічними рухами і неурядовими організаціями; екологічні аспекти діяльності органів публічної влади у сфері міжнародних відносин; механізми оптимізації діяльності державних екологічних служб і ін.

Джерела та література

1. Лазор О.Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: Автореф. дис... доктора наук з держ. упр: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. – К., 2004.
2. Костин А.И. Экополитология и глобалистика: Учебное пособие для студентов вузов. – М., 2005.
3. Caldwell L.K. Man and his environment: policy and administration. – N. Y., 1995.
4. Henning D.H. Environmental policy and administration. – N. Y., 1987.
5. Environmental politics and policy: theories and evidence. – Durham; L., 2001.
6. Liefferink D. Environment and the nation state. – Manchester, 1996.
7. Rosenbaum W.A. Environmental politics and policy. – Gainesville, 2006.
8. Young J. Sustaining the earth. – L., 2001.
9. Лисицын Е.Н. Экологическая политика зарубежных стран: Право и управление. – М., 1985.
10. Anderson W. To govern evolution. – Boston, 1987.
11. Глушенкова Е.И. Генезис экополитологии: Зарубежный опыт // Вестн. МГУ – Сер. 12. Политические науки. – 1995. – № 4.
12. Paelke R.C. Environmentalism and the future of progressive politics. – New Haven; L., 1989. – VIII.
13. Андрющенко Е.Г. Экология общественного сознания сквозь призму эталонов культуры // Поиск (Политика. Обществоведение. Искусство. Социология. Культура). – 2004. – № 4.
14. Гардашук Т.В. Ціннісні орієнтири природокористування // Природокористування: ціннісні та соціальні аспекти оптимізації. – К., 1992.
15. Гладкий М.П. Проблеми екологічного виховання і формування свідомості. Мультиверсум. Філософський альманах. Вип. 23. – К., 2001.
16. Маркович Д.Ж. Глобализация и экологическое образование // Социологические исследования. – 2001. – № 1.
17. Романова О.М. Класифікація детермінант формування екологічної свідомості // Культура народов Причерноморья. Выпуск 89. – Симферополь, 2006.
18. Ясвин В.А. Формирование экологической культуры как приоритет региональной экологической политики // Развитие региональных систем экологического образования: Материалы Всероссийской конференции. – М., 2000.

Summary

The main conceptual approaches, which are used in modern environmental researches, which includes the public administration as main contains, is analyzing at the article. The problematical field at the methodology of environmental researches at the context of public administration discourse is investigating by the author.

М. В. Цюрупа

ЗАГАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНО-ОСОБЛИВЕ У КОНФЛІКТНО-ПРОТЕСТНИХ ФОРМАХ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Політичне життя країни у будь-який історичний час завжди відрізнялось динамізмом, зовнішнім чи внутрішнім навіть тоді, коли політичний час, за влучною метафорою академіка М. Поповича, був «запроторений у соціальні тюрми». Концепт нашої статті полягає у тому, щоб через низку взаємопов'язаних понять політичної теорії охопити загальнополітичне та національно особливе у конкретно-політичних формах цієї динаміки.

Одним з найбільш загальних понять, які виражають динамічність реального політичного буття, є *політичний процес* – сукупність усіх змін, що відбуваються у житті політичних інститутів та стану їх відносин, взаємин держави і суспільства, у функціонуванні політики як цілого. Цим терміном ми охоплюємо поточні та бажані політичні реалії, які виступають продовженням політичної історії з давніх «протополітичних» часів до наших днів.

Нормальний політичний процес відбувається за умов, коли на більшості його етапів розвитку політична система функціонує у звичайному режимі, структура інститутів влади та зміст звичайних і конфліктно-протестних форм діяльності не змінюється. Такий стан є основою політичної стабільності – бажаний стан для владних кіл багатьох країн. Однак поняття «норми» у політичному процесі є широкою абстракцією та має відносний характер, так для владних кіл нормальним є будь-яка ситуація політичного буття, що дозволяє їм триматись на вершині владних відносин. Як правило, навіть нормальний плин політичних процесів є підставою для створення планів чи міфів стосовно їх зміни через реформи, політичні революції, громадянські війни, перемоги у політичних конфліктах.

Деструктивні політичні процеси, за визначенням відомого російського політолога початку ХХ століття Бориса Струве, є основою занепаду, загибелі, регресивної метаморфози державної політики. Вони раніше пов'язувались з бунтами, насильницькими революціями, заколотами, громадянськими війнами, акціями громадянської непокори тощо. Ми вважаємо, що в українській політичній історії деструктивність нерідко випливала не з діяльності, а з бездіяльності політичної влади, як, наприклад, під час правління Директорії при вирішенні питань щодо оборони революційних досягнень.

Реформування політичних відносин – такий особливий вид політичного процесу, коли при збереженні основи соціально-політичного устрою, відбуваються часткові зміни у політичному житті, у дотриманні усталених норм і традицій. Реформи зазвичай доволі довго плануються політичним правлячим класом та нерідко ще повільніше здійснюються.

Серед характерних рис політичних реформ нещодавнього минулого ми відзначаємо їх половинчастість, незавершеність, що й було з політично-правовими реформами 60-80-х років ХІХ століття у Росії, або прийняття паліативних рішень як під час перебудови економічних і політичних структур СРСР.

Таким чином, політичні реформи за своєю природою не завжди можуть задовольнити темпи політичних змін тому поступаються місцем різним більш динамічним формам політичного життя.

До найбільш виразних динамічних форм політичного буття ми маємо всі підстави віднести, перш за все, політичну боротьбу. Деякі видання з теорії політики зводять політичну боротьбу до протестних форм політичної поведінки, які викликані розходженням між очікуваним та реальним у задоволенні політичних потреб і інтересів [1, с.383], тоді як перша мабуть що більш за всі відповідає сутнісним характеристикам політики – намагання перебрати, завоювати, повалити владу тощо.

Політична боротьба – це більш широке за змістом поняття, ніж громадянські війни та збройні політичні конфлікти, вона складається з таких форм політичної діяльності, у яких на перший план виходять аспекти *протиборства* та *протистояння* різних соціальних сил та їх політичних організацій. Громадянам України останніх років добре відоме це політичне явище, яке ніяк не поступиться конструктивному політичному діалогу різних гілок влади та роботі по врядуванню «розколотою» за регіонами державою. Так, політична боротьба щодо конституційної реформи 2004-2008 рр., навколо статусу Кабінету Міністрів України, повноважень Президента, у тому числі й у сфері оборонної політики, зрештою дійшла до Конституційного Суду та вилилась у дострокові парламентські вибори. Відсутність консолідованості політичних сил і загострення політичної боротьби в Україні під час небезпечних економічних явищ, глобальної продовольчої чи енергетичної кризи ми не можемо вважати позитивним явищем, хоча прибічники «конструктивно-функціонального конфлікту» (Л. Козер) стверджують протилежне.

Недарма у Священному Корані вустами Пророка Мухаммада нагадувалось про горе народам, коли «різноголосять партії серед них» [2]. Є також такі політичні теорії, які встановлюють залежність між наявністю політичних партій та станом політичної боротьби і заперечують стабілізуючу роль партій («Зелена книга» М. Каддафі).

Дослідники феномену політичної боротьби вказують, що вона може носити самодостатній характер і замішувати собою інші життєві прояви політичного буття. Тоталітарні політичні режими потребують боротьби з наявними чи уявними противниками.

Насильницький аспект діяльності у так званих «мирних» формах політичної боротьби як-то страйки, бунти, соціальне безладдя не такий помітний як у війнах та воєнно-політичних конфліктах, однак і у деяких різновидах останніх – зокрема у *воєнно-політичних переворотах*, насильницькі дії також можуть бути суттєво обмежені низьким потенціалом конфліктного протистояння. Так, військовий переворот у Таїланді у вересні 2006 року був напрочуд мирний, без найменшого пролиття крові, а військові лише блокували поліцейські сили країни, які були на боці нині поваленого прем'єра – глави колишнього уряду Таїланду. Характерним є той факт, що і постаті нових прем'єрів у Таїланді викликали політичні масові протести і знов-таки у мирних формах. Навпаки – у відносно мирних формах протистояння різних етнонаціональних груп у

Франції впродовж 2005-2007 років відбувалися масові виступи французів – емігрантів зі Сходу та Африки, пов'язані з високим рівнем насильства, що спонукало уряд Французької республіки спеціально розглянути заходи по гамуванню насильства силами поліції, жандармерії, підрозділами інших силових структур. У Парижі та його околицях було спалено не менше 9 тисяч машин. Таким чином, між мирними та насильницькими формами діяльності у реальному політичному процесі – бутті граничні межі доволі умовні, як так звана „тонка червона лінія” між війною і миром, колись вказував американський письменник Норман Мейлер.

Безперечно, саме політика визначає і запал політичної боротьби, і форми її прояву. Особливо це помітно при аналізі громадянських війн та збройних конфліктів, у яких потенціал боротьби варьйіює, на думку К. Клаузевіца, від «ударів шпаги» до необмеженого нічим, ніякими досягненнями гуманізму і культури, насильства.

Зауважимо, що деякі одіозні фігури в історії ХХ століття перебільшували значення політичної боротьби та їх особистого внеску у перебіг міжпартійного протистояння (Л. Троцький, А. Розенберг, А. Гітлер та інші). У останнього сама назва твору «Моя боротьба» підкреслює головне для політичної діяльності лідера націонал-соціалістичної партії.

Відомий російський та американський соціолог Пітерим Сорокін на початку ХХ століття заклав фундамент наукового аналізу революцій та війн у політичному житті. Останні він відносив пікових, злетних форм циклічного політичного процесу. Оцінка ролі та змісту *політичних революцій* надзвичайно суперечлива: для К. Маркса це «локомотив історії», в результаті чого історичний розвиток йде надзвичайно швидко, як і політична соціалізація окремої особи. Для А. де Токвіля політична революція нічого не додає в смислі історичного прогресу, бо, начебто, революція є спробою опанувати новий соціально-політичний устрій, який вже почав формуватись. В роботі «Старий устрій та революція» Токвіль на прикладі революції 90-х років ХІХ століття у Франції він показав, що революціонери – яacobinці намагались опанувати процесом модернізації країни «заднім числом».

Політична революція несе з собою реальні та символічні перетворення: скидаються віджилі форми життя та політичні режими, утворюються нові інститути влади, встановлюються нові владні відносини впродовж доволі історичного короткого часу, висувуються нові ідеї та програми перетворень. Водночас вона перетворює наші уявлення стосовно суспільства по типу «обернення символічних структур» – минуле оголошується «старим устроєм», а невиразне майбутнє постає «світлим». Національні революції другої половини ХХ століття на Кубі, в Алжирі, Лівії, Ірані показали певні новації у порівнянні з попередніми: з'ясувалось, що в революційному перевороті не обов'язково вирішальну роль перебирають знедолені, в Ірані цю роль виконували високооплачувані нафтовики, а Куба була на субконтиненті однією з найбільш заможних країн; в революціях все більшу роль починає грати інтелігенція, військова еліта як носії нових політичних цінностей та ідеалів.

Політичні конфлікти складають важливий момент політичної реальності і вищий щабель розвитку політичної боротьби. Останнім часом все частіше береться до уваги слухна думка західних мислителів (Р. Дарендорф, Л. Козер, Р. Коллінз) щодо «буденності», нездоланності соціальних конфліктів та їх позитивної (стимулюючої) ролі у розвитку окремих сфер суспільства.

Стосовно такої ж ролі політичних конфліктів навряд чи можна однозначно стверджувати, адже вони певним чином послабляють єдність влади – не дарма кардинал Мазаріні, до речі, непересічний політичний мислитель достатньо високого рівня, у Новий час вдало користувався конфліктом між королівською владою та аристократією, а тому він у вигідних для нього конфліктних владних умовах фактично правив державою [3, с.159].

У сучасній політичній науці відносно стимулюючої чи руйнівної ролі політичних конфліктів існує думка, що слід поділяти їх на такі, що «виходять за межі існуючої політичної системи» та на ті, що не виходять на згадані рубежі руйнації системи. Альтернативою політичним конфліктам вважають *політичну стабільність* – стан політичної системи, якому притаманні стійкість, єдність, цілісність, здатність до розвитку, ефективного управління та конструктивності. На наш погляд, конфлікти у царині влади явище буденне, звичайне. Так, теологічна парадигма політичного мислення створила дуалізм «церква-держава» і зробила проблематичним право політичної влади на керівництво людьми. А одне із завдань (функцій) політики як раз полягає у раціональному вирішенні владних конфліктів.

Політичний конфлікт, – справедливо вказує Б. Парахонський, – відрізняється від інших видів конфлікту тим, що прямо ставить питання про владу, про відносини панування та підкорення, про порядок розподілу влади між різними центрами сил [4, с.224]. Зауважимо, що конфлікти для політичної сфери є закономірним явищем, тому що вони віддзеркалюють боротьбу політичних сил за утримання або завоювання влади і відтворюються у різних формах від мирних зборів, демонстрацій та маніфестацій до громадянських чи повномасштабних міждержавних війн.

Політичний конфлікт не виникає навколо другорядних проблем – як правило, «яблуком розбрату» стає питання: кому будуть належати вершини влади, хто буде здійснювати панування.

Перманентні владні конфлікти у сучасній Україні перешкоджають не тільки усталеному соціально-економічному розвитку, але й ускладнюють її цивілізаційну євроатлантичну ходу. Європейське співтовариство стурбоване політичним перманентним владним конфліктом, викликаним незбалансованістю владних повноважень трьох гілок влади та намаганням певних політичних сил порушити нетривний баланс на свою користь.

Політичні конфлікти мають три основних *різновиди* – конфлікт “вершин влади”, масових “некерованих емоцій” та конфлікт між політичними інститутами.

Конфлікт верховної влади («боротьба на вершині влади») коріниться у протиборстві різноспрямованих сил стосовно перерозподілу влади, навколо спроб узурпації влади та намагань цьому запобігти. Політичною наукою виявлено, а практикою доведено, що концентрація влади є небезпечний конфліктогенний фактор, бо призводить до розбалансування механізму влади, створює перманентні владні конфлікти і на інших рівнях керівництва. Одним із запобіжників концентрації чи узурпації влади є розвиток безпосереднього народовладдя та громадянського суспільства, які стоять на сторожі демократичного використання влади.

Ми розглядаємо цей вид конфлікту як найбільш складний для врегулювання, причому тут навряд чи можна застосовувати ухилення від боротьби чи уникнення політичного протиборства. Іспанський мислитель Ортега-і-Гасет попереджав у період приходу фашизму в Італії та Німеччині, що стороння позиція лібералів та демократів цих країн являється додатковою силою для авторитарних сил, які перебирають владу всупереч закону. Уникнення вирішення конфлікту стає, таким чином, фактором утворення більш грізних конфліктів: демократія – авторитаризм, лібералізм – фашизм.

Сучасне тлумачення принципу поділу влади передбачає конституційне розмежування владних повноважень у державі, розподіл основних владних повноважень та функцій між різними управлінськими структурами на рівні законів та законодавчих актів та тісну взаємодію поділених структур влади. Ми вважаємо, що конфлікт на вершинах влади має вирішувати у конституційно-правовому полі демократичними процедурами.

Для політичних конфліктів “*некерованих масових емоцій*” характерним є прихованість для пересічних учасників істинних причин виникнення конфлікту, непередбачуваність подій і самого перебігу боротьби, тому конфлікти можуть трансформуватись в суспільні ексцеси, включно до масових заворушень, погромів, бунтів великого масштабу. Дослідники політичної діяльності колишнього президента Бориса Єльцина вказують, що той імпульсивно, спонтанно взяв участь у мітингу протесту проти путчистів 19 серпня 1991 року (виступ з башти танку) і несподівано для нього самого здобув величезну підтримку „вулиці”. Раніше лідери фашистської партії Німеччини також вважали, зокрема, що для політичного успіху «слід завоювати вулицю», яка живе і керується мінливими настроями [5].

Крім того, у політичних конфліктах „некерованих емоцій” масам притаманна несподівана зміна настроїв та відношень до дій політичних лідерів і еліти. Інколи держава застосовує збройну силу (внутрішні війська) для угамування конфлікту «некерованих емоцій» мас, інколи народні маси самі скидали застарілі, віджили політичні форми життя, перетягуючи на свою сторону військо. Між іншим, майже безкровна перемога лютневої буржуазної революції у Росії 1917 року відбувалась завдячуючи масовому переходу царського війська на сторону повстанців.

Конфлікт *політичних інститутів* відображає суперечність різних владних структур на основі прагнення до якомога більшої повноти влади і його можна вирішувати також у інституціональному плані – створенням нових, модернізацією існуючих або ліквідацією старих, віджилих конфліктогенних політичних установ, організацій, політичних партій і рухів. За часи становлення демократичних інститутів у Великій Британії таким конфліктуєчими інституціями були королівська влада та, з іншого боку, парламент: перемога парламенту на чолі з Олівером Кромвелем та позбавлення трону короля-католика назавжди зміцнили інститут англійського парламентаризму і визначили обмежене значення королівської монаршої влади.

Намагання структур політичної влади в сучасній Україні затвердити “Закон про політичні партії”, “Про кабінет міністрів” слід розглядати позитивно в смислі гамування політичних інституціональних конфліктів.

Водночас конфлікти у політичній сфері можуть розглядатись як різновид нормальної політичної діяльності, *свобода* якої держава гарантує (стаття 15 Конституції України 1996 року).

Російські політологи визначають політичний конфлікт як зіткнення суб’єктів політики у їх взаємних прагненнях реалізувати свої інтереси і цілі, пов’язані з досягненням влади чи її перерозподілом, а також із зміною їх статусу в суспільстві [6, с.31].

Політичні конфлікти складають важливий момент сучасної політичної дійсності (політичної реальності) та являють собою вищий щабель розвитку, надзвичайне загострення політичної боротьби, центральне місце якої становить питання влади. Політичні конфлікти у суспільстві часто-густо породжуються *конфліктною природою* політичної системи, у якій не представлено якісь впливові політичні сили, наприклад, такими проігнорованими в політичному офіціозі деяких країн Азії та Африки були курди та мусульмани-шиїти у Іраку часів влади Саддама Хусейна, або рух ісламістів у владних структурах Сомалі часів правління Сіада Барре. Інколи ця система сама вимагає штучно створених чи уявних конфліктів для виправдання обстановки напруження та пошуку „ворогів”.

У сучасній політичній науці відносно питання стимулюючої чи руйнівної ролі політичних конфліктів існує підхід поділу їх на позитивно-конструктивні – це такі, що «виходять за межі існуючої політичної системи» та на негативно-деструктивні, тобто ті, що не виходять на згадані рубежі руйнації системи. *Альтернативою* політичним конфліктам вважають політичну стабільність – стан життя, якому здебільше притаманні стійкість, єдність, цілісність, здатність спільноти до розвитку, ефективного управління та конструктивності. Слід зважити, що стабільність політичних відносин не заперечує можливості утворюватись передконфліктним ситуаціям та «в'яло» протікаючим конфліктам.

Політологи визначають політичний конфлікт як зіткнення суб'єктів політики у їх взаємних прагненнях реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані з досягненням влади чи її перерозподілом, а також із зміною їх статусу в суспільстві [6, с.31].

До *специфічних рис* політичних конфліктів віднесено:

- відкритий характер та публічний вираз зіткнення корінних інтересів;
- публічність та апеляція до мас (а не до професійних політиків) з метою їх активної мобілізації для підтримки;
- підвищена частота прояву у порівнянні з конфліктами у інших сферах життя;
- всезагальна значущість, бо яким би не частковим чи начебто віддаленим від приватних інтересів був конфлікт, його завершення або розв'язання приймається на державному рівні; нагадаємо, що при вирішенні питання щодо прийому у НАТО від держави-кандидата вимагається відсутність незавершених конфліктів з іншими членами Альянсу;
- існування можливості використання силових засобів, хоча цю можливість часто переоцінюють: так, колишній міністр оборони України А. Кузьмук у інтерв'ю відомому часопису казав відносно конфлікту української влади навесні 2007 року: «Якщо почнеться кровопролиття, воно охопить всю країну...у кожного військового, у кожного громадянина, образно кажучи, мають бути перед очима чоботи миротворців, котрі прийдуть на нашу землю у випадку чого...» [цит. за: 7, с.10]. Ми ж ще раз наголошуємо на існуванні лише однієї з можливостей звернення до силових засобів розв'язання політичних конфліктів, бо існують більші можливості та традиції застосування правових та інституціональних засобів примирення, у тому числі міжнародного посередництва.

Різний творчо-конструктивний (креативний) аспект притаманний політичним конфліктам вертикального та горизонтального типів, мається на увазі, що перші мають переважно дестабілізуючий фактор, а другі – здебільше зміцнюючий характер для даної політичної системи.

Загрозлива перспектива ескалації політичного конфлікту у збройний конфлікт самої різної інтенсивності. Лівійській лідер Муаммар аль Каддафі у лекції перед студентами та викладачами Кембріджського університету восени 2007 року вказував, що в районі Африки навіть незначна суперечка між етносами, племенами, народами навколо побутових проблем має конфліктогенний потенціал розростання їх до широкомасштабного етнонаціонального конфлікту, як це трапилось у Суданській провінції Дарфур.

Важливо враховувати те, що у сфері політики конфлікти можуть значно диференціюватись за певними підтипами. Особливий тип політичних конфліктів створюється у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин і виникає проблема *воєнно-політичних конфліктів* як особливого різновиду політичних конфліктів. Йдеться про те, що напруженість у відносинах між державами, що виступають як «вільні особистості, між якими немає третейського судді», за висловлюванням Г. Гегеля, нерідко переростає у політичний, далі у воєнно-політичний конфлікт чи навіть війну. Глибинний смисл воєнно-політичного конфлікту полягає у тому, політична сторона боротьби між конфліктуючими сторонами поступається насильницькій, включно до застосування збройної сили, у тій чи іншій мірі сторони використовують силові засоби вирішення проблеми на свою користь.

Воєнно-політичні конфлікти у XXI столітті показали їх значну модифікацію порівняно з „традиційними”. Мовиться про асиметричні, заморожені та „метаконфлікти” у воєнно-політичній сфері.

На минулій 62 Генеральній сесії ООН було актуалізовано питання так званих «заморожених» політичних конфліктів, яких на території країн СНД було чотири, три з яких знаходяться поблизу кордонів України: Придністровський, Абхазький, Південно-Осетинський. Цей термін означає, що у політичному конфлікті сторони або знесилені та не можуть продовжувати поки що відкриту боротьбу, або вимушені його тимчасово припинити під загрозою поразки. Такі конфлікти мають небезпечний конфліктогенний потенціал. Політичний смисл цих «заморожених» конфліктів полягає у тому, що вони можуть бути «активовані» у певний час з тим, щоб знову дестабілізувати обстановку у регіоні. Новий імпульс до активації „заморожених” конфліктів на території СНД (Чечня, Нагірний Карабах) може бути наданий за умов визнання світовою спільнотою нормальним одностороннього оголошення суверенітету сербською провінцією Косово на початку 2008 року.

Відзначимо, що хоча уряд Косово заявив, що таке визнання є виключенням з правил політично-правового оформлення здобуття суверенітету націй та не може поширюватись на визнання автономності Абхазії та південної Осетії, так це і трапилось у серпні 2008 року у цих самопроголошених республіках. Заморожений конфлікт став гострим, діючим, вкрай складним до розв'язання, бо проблема опинилась на перетині інтересів великих держав – США, Росії та сусідів Грузії – Азербайджану, України, Турції. Політичні аналітики вважають, цей грузино-російський конфлікт 2008 року взагалі змінив геостратегічну конфігурацію світу. До аналізу цього воєнно-політичного конфлікту звернувся і американський філософ Френсіс Фукуяма, вказавши на нову еру у побудові системи міждержавних відносин.

У реальній практиці міжнародних відносин воєнно-політичний конфлікт часто-густо складно диференціювати від війни як продовження іншої політики.

До спільних моментів *війн* та *збройних конфліктів* дослідниками віднесено:

а) основний соціальний зміст цих схожих форм політичного насильства складають явно та недвозначно виражені ті чи інші форми організованої збройної боротьби між значними організованими соціально-політичними силами;

б) форми бойових дій, як крайній вираз гостроти конфлікту, можуть бути різними, широкого діапазону інтенсивності, разом з тим достатньо тривалими, узгодженими легітимним керівництвом збройних формувань та керованими політичними структурами, а не хаотичними;

в) війни і воєнні конфлікти мають свої історичні традиції політично-правового, культурного та морального регулювання, тобто вже склався певний «кодекс поведінки у конфлікті» у вигляді, звичаїв, правил, а інколи і норм «права війни», відтепер приписів міжнародного гуманітарного права;

г) війна і збройний конфлікт не прямо пропорційно зв'язані з загальним рівнем збройного насильства або керованих бойових дій. Бойові дії можуть бути зовсім незначними, односторонніми в межах однієї країни, тобто проходить між збройними силами і загонами партизан, повстанців, навіть між повстанськими арміями тощо. Так, у глобальній війні з тероризмом, яку 11.09.2001 р. оголосили і ведуть США з їх союзниками у різних регіонах земного шару, спалахи насильства виникають також «асиметрично» – з одного боку «за планом», а з іншого боку – стихійно, спонтанно. На наш погляд, вектор прикладення сил у збройному конфлікті-боротьбі США та їх союзників з ісламським тероризмом буде поступово переміщуватись з Іраку та Афганістану на інші регіони Азії та Африки.

В світлі широкого розповсюдження конфліктологічного підходу до явищ збройної боротьби слушною здається думка, що «війна – це вид збройного конфлікту між державами» [див.: 8, с.33]. Таке співвідношення термінів виглядає вдалим з перспективної точки зору. Водночас ми не погоджуємось з тими науковцями, що ототожнюють війни та збройні конфлікти: В. Мандрагеля пише у назві монографії [10], що війна (збройний конфлікт) це... і т.д. Таке ототожнення маскує соціально-політичну та конфліктну специфіку кожного окремого феномену – як війни, так і збройного воєнно-політичного конфлікту та відповідно при цьому не розрізняється стратегії та практики їх політичного регулювання.

Річ у тому, що разом із спільними з конфліктом політично-правовими ознаками війна як крайній за напруженістю та використанням сили політичний конфлікт воюючих має властиві тільки їй особливості.

1. Суб'єктом ведення війни виступає виключно *держава* (навіть у громадянській війні одна із конфліктуючих сторін може бути представлена державою), а право оголошувати її надано тільки легітимному державному органу. Це важливо тому, що уряд разом з державою в цілому несуть всю відповідальність за сукупність соціально-політичних та економічних наслідків бойових дій.

Ж.Ж. Руссо з цього приводу писав у 1762 році в трактаті «Про суспільний договір»: «Війна – це відношення не між людьми, а між державами, і люди стають ворогами випадково, як представники держави, а не як людські істоти» [10].

2. У політичній історії людства складалась традиція врахування певних умов, за якими війна може бути *прийнятою*. В Римі такими необхідними правовими моментами були достатньо вагома причина для початку і ведення збройної боротьби, формальне оголошення постанови сенату про початок бойових дій (промульгація), повеління народу, а в XVI столітті Себастьян Франк писав про «шість умов», за яких припустима війна. Третя умова, зокрема, вказувала на те, що не можна нападати першим. Хто перший вдарить, той не правий, – вказував він. У самому крайньому випадку, війна повинна бути самообороною, а не злодійським починанням легітимного масового вбивства. У XIX столітті марксизмом було запропоновано концепцію „прогресивних” війн, що начебто виправдовувались історією розвитку людства. Й дотепер війни за національне визволення, проти окупантів, поневільників, агресорів принаймні у морально-політичному відношенні можуть вважатись вимушеними і прийнятними.

3. Війна як „неприпустиме” з точки зору нормативного підходу соціальне явище за сучасних умов виступає у формі агресії або *агресивної війни*. Агресією є всі види та форми незаконного (з огляду Статуту ООН) застосування збройної сили суб’єкта міжнародного права у відношенні до аналогічного суб’єкта міжнародного права, тобто нападу держави-агресора на державу-жертву агресії. Право визнання факту агресії у збройному конфлікті належить Раді Безпеки ООН, яке згідно з резолюцією «Про визначення агресії» (1974 р.) не використовується при визначенні дій сторін у внутрішніх конфліктах, громадянських війнах.

Визнання однієї з воюючих держав агресором тягне за собою міжнародну відповідальність (обмеження здійснення свого суверенітету на міжнародній арені, репарації, реституції, тощо). Смысл політично-конфліктологічного підходу до агресії полягає у тому, щоб попередити агресивну війну, тобто намагатись розв’язати конфлікт «на ранній стадії» чи, принаймні, засудити плани та приготування агресора до розв’язання війни у міжнародному співтоваристві.

4. Повертаючись до політично-правового аспекту війни, ми вкажемо на *негативне ставлення громадськості до війни* на відміну від сучасного воєнно-політичного конфлікту. Відомий фахівець у галузі міжнародного права Ханс-Петер Гассер вважає, що війна – це прояв «примітивного брутального насильства» [11, с.8]. Він посилається на рішення Нюрнберзького міжнародного трибуналу в справі головних воєнних злочинців другої світової війни, де мовиться, що війна є зло згідно самого свого визначення.

Правовий аспект проблеми базується на забороні Уставом Об’єднаних Націй війни, навіть більше того – на забороні загрози війною проти порушення територіальної цілісності або політичної незалежності будь якої державі. Однак точнішим було б твердження про утримання об’єднаних націй від застосування сили та загрози силою, тому що у випадках індивідуальної чи колективної самооборони держави мають право на застосування сили [12], яке може бути реалізовано і у формі війни.

З морально-політичної точки зору війна дозволяє урядові і народові об’єднувати під гаслом захисту батьківщини матеріальні та духовні ресурси держави, а з правової – при веденні самозахисту розраховувати на міжнародну допомогу інших держав. Гасло часів Великої вітчизняної війни: «Наше дело правое – мы победим!» неможливо не визнати вдалим у соціально-політичному аспекті стосовно мобілізації духовних сил народу на боротьбу з окупантами.

Останнім часом увагу спеціалістів з політичної конфліктології притягує проблема **асиметричних** воєнно-політичних конфліктів, центральну ланку якої складають певні особливості протиборства між державними силовими структурами та озброєними повстанцями, терористичними організаціями, воєнно-політична та економічна потуга яких, зрозуміло, що поступається державним структурам.

Саме поняття «асиметричного конфлікту» означає, що протиборні сили явно неоднакові з потугою – на одній стороні економічна, політична та військова могутність держави (адже ще Т. Гоббс вказував, що держава – це злиття всіх сил суспільства воедино) з її силовими інституціями, армією, на іншій стороні – повстанці, партизани, самодіяльні воєнно-політичні організації, збройні формування партій тощо. Асиметричність сил конфліктуєчих сторін веде до використання ними асиметричних засобів та способів ведення конфлікту, особливо це стосується слабшої сторони – легітимні армії і сили держави застосовують „дозволену” або „конвенційну зброю”, повстанці та терористи використовують будь-яку зброю: отруйну, психотропну, припаси невивіркованої дії, застосування заборонених протипіхотних мін, «зомбованих» самогубців тощо.

Проблема асиметричних конфліктів позиціонується аналітиками НАТО як одна з найважливіших у політичному регулюванні сучасної міжнародної ситуації: вони вважаються небезпечним викликом для миру у всьому світі з моменту завершення «холодної війни», число жертв серед громадян США, цивільних та військовиків за 20 років у цих конфліктах більше ніж у

«законних військових акціях» (conventional military action). Асиметричність конфліктів полягає ще у тому, що слабка сторона, як правило, це – повстанці, партизани, терористи не тільки застосовують «не конвенційну» зброю, але й не дотримуються правил і законів війни, порушують принципи міжнародного гуманітарного права, не зважають на традиції мистецтва збройної боротьби тощо. Такі збройні конфлікти, як вважається, відбувались у Боснії, Косові, Афганістані, Іраку, Сомалі, Ефіопії; вони відзначались тим, що це не тільки дії, але і воєнно-політичне мислення розгортається таким чином, щоб протистояти потужній мілітарній сили держави. Створюються специфічні ідеологеми, міфи, доктрини ведення асиметричних збройних змагань з більш сильним противником – державою.

Особливостями асиметричних воєнно-політичних конфліктів являються:

- застосування слабшою стороною будь-якої зброї, у тому числі забороненою правом війни;
- намагання вразити не всі важливі з військової точки цілі, а найбільш вразливі з точки зору громадськості об'єкти;
- метою нападу стають не тільки військові міністерства, споруди, штаби, але й економічні, політичні, торгівельні, туристичні, культурні центри країни;
- асиметричні конфлікти мають загрозливу перспективу об'єднувати сили, що протистоять цивілізованам державам глобалізованого світу – групи наркоділків, торговців зброєю, ісламських екстремістів, організовану злочинність, мають тенденцію ставати більш витонченими, використовувати нові інформаційні технології XXI століття. Вказується, зокрема, що ісламісти мають біля 2000 сайтів на яких проводиться ідеологічна, моральна та спеціальна військова підготовка «рекрутів».
- вони мають значний вразливий психологічний вплив на війська і цивільне населення;
- асиметричними конфліктами відтепер вважаються напади на держави та їх інституції терористичних груп повстанців, («інсургентів») з використанням цими нелегітимними силами новітніх кібернетичних, хімічних, бактеріологічних атак [13, р.24-25]. Терористи використовують мережі «Інтернету» з метою залякування, навчання, тренування.

Результати асиметричної конфліктної боротьби не завжди однозначні, як можна було б передбачити з огляду на явну перевагу однієї з сторін, це продемонстрував перебіг асиметричного воєнно-політичного конфлікту у Сомалі впродовж останніх 16 років, де начебто не потужна сила повстанців-ісламістів фактично утримувала роками владу у країні, примусила розкластись армію та полишити столицю державну (урядову) сторону. Втручання збройних сил Ефіопії та груп «командос» із США на початку 2007 року відновило на певний час баланс сил «асиметричного» конфлікту, але проблема вирішення асиметричних воєнно-політичних конфліктів залишається.

Стосовно проблеми аналізу та прогнозування воєнно-політичних конфліктів ми узагальнили та сформулювали такі ідеї:

- воєнно-політичні конфлікти охоплюють собою як насильницькі (збройні), так і не збройні форми протистояння впливових соціальних сил навколо питань військової сфери, національної безпеки;
- воєнно-політичні конфлікти всередині держави мають тенденцію переростати у більш загрозливі форми протистояння соціальних сил по типу громадянських воєн;
- є можливість прогнозування перебігу та результатів багатьох воєнно-політичних конфліктів на основі знання закономірностей взаємодії політики та збройного насильства [14].

Політичні реалії сучасного конфліктогенного світового порядку поставили на порядок денний питання званого «*метаконфлікту*», який втягує у свою орбіту ворогуючих з інших епіцентрів збройних конфліктів і тоді той майже наближається до збройної боротьби (війни) низької інтенсивності. Американські політологи вважають, що такі конфлікти можуть бути названі як «Світова війна V», що заступила місце війні з світовим терором джихадистів (так звана «Світова війна IV») [15]. Згідно цієї теорії, запропонованій неоконсервативними політиками у США, у метаконфлікті можливе так, що за звичайними протиборними сторонами стоять світові лідери США, КНР, Росія, а тому слід більш обережно підходити до використання сили всіма сторонами та країнами.

У аналізі динамічних конфліктно-протестних форм політичного життя слід враховувати загрозливу можливість виникнення *громадянських воєн*, яка синтезує у собі ознаки родового політичного явища війни, запал та безкомпромісність політичних конфліктів всіх типів, у тому числі і «некерованих масових емоцій». Політична історія України знає приклади тривалої громадянської війни початку XX століття, яка на думку покійного американського дослідника Дж. Мейса, мала довготривалі політичні наслідки.

Особливостями громадянських воєн, які постають уособленням вищої ступені політичної боротьби, є наступне:

- історичні корені громадянських воєн ми знаходимо в античні часи, коли у Стародавній Греції Платон розрізняв внутрішню та зовнішню війни – «стадиз» і «полемос»;
- громадянські війни вважаються за традицією ще з часів Демокрита більш згубними для суспільства, ніж зовнішні війни;
- наслідки громадянських воєн дають про себе знати впродовж не одного покоління почуттями ворожнечі до «чужих», вони тривають значно довше зовнішніх.

Громадянські війни можуть буквально модифікувати політичне життя цілого континенту у конфліктогенне. Після набуття країнами Латинської Америки незалежності збройні змагання за свободу перетворились у з'ясування правоти сторін, якими були політичні партії (Ямайка) [16], революційні рухи марксистської або антимарксистської спрямованості (Колумбія) [17], або повстанці, що борються проти урядових сил (Мексика) [18]. Партизанська боротьба ("герілья") на континенті триває у різних формах, з різним напруженням і інтенсивністю в залежності від країни, але вона є перманентною у Колумбії, Мексиці, Болівії, на Ямаїці.

У Колумбії партизанська війна, яка триває понад 50-ти років, знаходиться на етапі "нової хвилі" ескалації. Колумбія побила рекорди континенту з тривалості збройної внутрішньої (громадянської) боротьби, а по чисельності викрадень людей та вбивств у громадянській війні ще сумні „досягнення” другої половини ХХ століття. Тільки завдячуючи зусиллям президента Франції у 2008 році була звільнена з полону колишній кандидат у президенти Колумбії громадянка Франції Інґрид Бетанкур.

Вкажемо, що для наукового аналізу природи та достеменного прогнозування перебігу воєнно-політичних конфліктів необхідним є компендіум знань, який дає воєнна політологія – відносно молода галузь знання, що тільки конститується і викладається у 1-2 ВНЗах України, зокрема у військовому інституті Національного університету імені Тараса Шевченка, Національній академії Оборони України. Воєнно-політичний конфлікт не можна вирішити на основі здорового глузду, цього «генія пізнання» за визначенням Г. Гейне, тут необхідні наукові синтетичні знання з основ загальної політології та галузевих дисциплін, воєнної політології, політичної конфліктології, інших наук. У такому випадку конфліктно-протестні форми політичного життя постають більш передбачуваними, науково осмисленими, практично-політично врегульованими.

Джерела та література

1. Политология: Учебное пособие / Под ред. А.С. Тургаева. – СПб., 2005.
2. Коран. Пер. с араб. И.Ю. Крачковского. – М., 1990. – Сура 19. Марийам. 38(37).
3. Див. посилання на цей факт у Норберта Елиаса. О процессе цивилизации. II том. Пер. с нем. – М.; СПб., 2001.
4. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К., 1996.
5. Альфред Розенберг. Мемуари с комментариями С. Ланга и Е. фон Шенка. Пер. с нем. – Харьков, 2005.
6. Политологический словарь: в 2-х ч. – Ч. 2. – М., 1994.
7. Столичные новости. – 2007. – № 18.
8. Фриц Кальсховен. Ограничение методов и средств ведения войны. – М., 1994.
9. Мандрагеля В.А. Причины та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз. – К., 2003.
10. Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре. – Кн. 1. – Гл. IV.
11. Гассер Ханс-Петер. Международное гуманитарное право. Введение. – М., 1995.
12. Статут ООН. – Ст. 2. – П. 4.
13. Pavel Necas, Jaroslav Niznansky. Towards NATO's Political and military Strategy for The 21'st Century. – Bratislava, 2004.
14. Основи воєнної та загальної політології / Цюрупа М.В., Ясинська В.С., та інш. – К., 2007.
15. Joe Klein. Swampland // Time. – 2008. – 27.07.
16. «Насильство, – пишуть оглядачі, – давно стало частиною життя Ямайки». Див: Наркоторговцы терроризируют Ямайку // Известия. – 1999. – 17 июля.
17. У внутрішніх збройних конфліктах у Колумбії беруть участь бійці п'ятох революційних армій, 400 загонів самозахисту, біля 1000 напіввійськових організацій. Від насильства, яке чиниться повстанцями, щорічно гине біля 30 тисяч чоловік.
18. Репрезентант Міжнародного Червоного Хреста Беатрис Межеван дуже влучно охарактеризувала обстановку у деяких регіонах Мексики як «стихію необмеженого насильства».

Summary

In the article the author considers both general and specifically national features of conflict and protest forms of modern political process.